

postavy, naratívny čas či fenomén fragmentárnosti, predstavujú v uvažovaní Zuzany Kopeckej špecifiká, ktoré v analyzovaných dielach „dotvárajú výpovednú hodnotu umenia symptomaticky referujúceho o určitom životnom výseku a existenčných podmienkach, teda o širších kontextoch vlastného vzniku“ (173). A interpretáciou uvedených kategórií dochádza aj k výrazným presahom literárnovedného výskumu do filozofie, pretože práve „filozofický diskurz v tomto ponímaní rámcuje modernu, ktorá má svoj špecifický pendant vo sfére estetiky – v literárnej tvorbe odrážajúcej filozofickú modernu doby“ (175).

Napokon treba oceniť, že autorka monografie vychádza z koncepcie medziliterárnosti Dionýza Ďurišina a nezabúda na stredo európsky kultúrny priestor. Naďalej

odhaľuje to, čo typologicky spája stredo európskych autorov a snaží sa „začleniť slovesné umenie relatívne malých národov do koncepcie svetovej literatúry“ (45). Dokazuje to svojimi interpretačnými zručnosťami a precíznou komparáciou analyzovaných diel s tvorbou uznávaných zahraničných autorov. Jej originalita spočíva i v tom, že sa na známe diela slovenskej a českej literatúry, ktoré boli v minulosti podrobené viacerým analýzám cez prizmu rôznych interpretačných kľúčov, pozerá špecifickou tvorivou optikou. Prináša tak nový pohľad na tvorbu autorov, ktorí patria do kánonu slovenskej a českej literatúry.

JÁN GALLIK

Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre
Slovenská republika
<https://orcid.org/0000-0003-4125-8887>

**MILOSLAV SZABÓ: Kráska a zvrhlík: Rasa a rod v literatúre
19. a 20. storočia [The Belle and the Pervert: Race and gender in 19th- and
20th-century literature]**

Bratislava: N Press, 2022. 176 s. ISBN 978-80-8230-057-7

DOI: <https://doi.org/10.31577/WLS.2023.15.2.15>

Autorom knihy *Kráska a zvrhlík*, s podtitulom *Rasa a rod v literatúre 19. a 20. storočia*, je Miloslav Szabó, historik a germanista, ktorý pracoval vo výskumných inštitúciách v Nemecku, Rakúsku, Českej republike a na Slovensku a momentálne pôsobí na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave. Vo svojom výskume sa Szabó dlhodobo zameriava na štúdium dejín antisemitizmu a katolicizmu na Slovensku a v Rakúsku v 19. a 20. storočí. Je autorom niekoľkých monografií: *Boh v ofsajde* (2004), *Rasa a vôľa. Alfred Rosenberg a Mýtus 20. storočia* (2004), *Klérofašisti: Slovenskí kňazi a pokušenie radikálnej politiky (1935 – 1945)* (2019), *Potraty: Dejiny slovenských kultúrnych vojen od Hlinku po Kuffu* (2020).

Vo svojich knihách Szabó často pracuje s umeleckou literatúrou. Beletria narába s emóciami viac než historická spisba a istým spôsobom ich konzervuje, zachytáva histó-

riu v inej, intímnej rovine. Zároveň literatúra často odzrkadľuje realitu a dianie v spoločnosti, dokonca ju niekedy ovplyvňuje. Tak ako dnes aj v minulosti ľudia podvedome nasledovali naratívy a modely, ponúkané prostredníctvom literárnych diel, zvlášť, ak sa stali súčasťou kánonu. V najnovšej knihe Szabó skúma nielen to, ako sa rasizmus prejavuje v dielach klasikov ako Svetozár Hurban Vajanský, František Švantner, Ludmila Podjavorinská, Gustav Meyrink či Thomas Mann, ale hľadá aj pôvod týchto stereotypov. Cez literárne texty odhaľuje, aké formy a prejavy rasizmus nadobúdal v nemeckej literatúre, ktorá sa mnoho ráz stávala pre slovenskú vzorom. Hneď v úvode upozorňuje, že k fenoménu rasizmu chce pristupovať inak, než je v spoločenských vedách bežné a zaužívané (18). Nesnaží sa dokazovať nesprávnosť takéhoto svetonázoru. Pomocou vied o kultúre si všíma fenomény, ktoré sú

väčšmi spätä s každydenným životom. Szabó ukazuje, že rasizmus nepramení len zo pseudovedeckých teórií, ale predovšetkým zo strachu z rasového miešania.

Autor použil v titule literárny tróp „kráska a zvrhlík“, pretože ústrednými motívmi jeho úvah sú obrazy zvodnej cudzinky a predátora, násilníka. Tieto dva rodovo vyhranené motívy tvoria aj pôdorys členenia publikácie rozdelenej na celky „Pekná cudzinka“ a „Predátor“. Knihu Szabó koncipoval chronologicky, začína 19. storočím a pokračuje reflexiou diel napísaných v priebehu 20. storočia.

Na úvod prvej časti sa Szabó pokúša definovať „peknú cudzinku“ a tvrdí, že v európskej kultúre sa príťažlivosť a strach z odlišnosti už od stredoveku spájali s predstavou krásnej a tajomnej cudzinky. Spravidla išlo o reprezentantky etnických alebo náboženských menšín: Židovky, moslimky a Rómky, ktoré predstavovali Orient, pričom tu autor metodologicky vychádza zo Saidovho ponímania orientalizmu (24). Osobitne si všíma rodinné pozadie Vajanského a jeho obavy z „miešania rás“, najmä v próze *Letiace tiene*, a uvádza ich do súvisu s dobovou spoločenskou klímou. Vajanským nastavené rasistické filtre následne projektovali obrazy Židov, ktoré pretrvali dlhé desaťročia. Bolo to obdobie, keď jedinou „národnou inštitúciou“ zostala rodina a zmiešané manželstvá sa poctívali ako hriech a odrodilstvo (31). Strach z cudzoty zmenil vnímanie exotiky – atraktívne sa stalo hrozbou. Odlišnosť vyprodukovala strach, že „naše sa kontaminuje“.

Medzi analyzovanými príkladmi sa nachádza jedna spisovateľka, dnes známa skôr ako autorka kníh pre deti, Ludmila Podjavorinská. Autor si všíma, ako v poviedke nazvanej *Protivy* Podjavorinská narába s etnickými až rasovými stereotypmi, židovskú dievčinu zobrazuje ako pomstychtivú a krutú ženu, u ktorej preváži „peňazobažnosť, vlastná celému jej národu“ (39). Pri podobnom zovšeobecňovaní vlastností, ktoré sú údajne vlastné národu ako celku, už môžeme podľa Szabóa hovoriť o literárnom antisemitizme.

Antisemitizmus sa na prelome 19. a 20. storočia nešíril len v uhorskej časti monarchie, ale aj na územiach dnešného Česka a Rakúska. Szabó vyberá román Gustava Meyrinka *Golem*, kde pražské geto symbolizuje liaheň rodovej, rasovej a sexuálnej dekadencie (47), aj keď román bol navonok koncipovaný ako pocta kabale, čo však vrátili jej renomovaní znalci.

V ďalšej časti Szabó približuje prozaické dielo Jána Hrušovského *Zo svetovej vojny*, v ktorom autor opisuje dojmy vojakov zo stretnutí s inými etnikami, predovšetkým s Ukrajincami a so Židmi. V románe *Svety Martina Rázusa* sa zasa sústreďuje na opis rabovačiek, keď sa navrátilci po skončení prvej svetovej vojny vrhli na židovských krčmárov a vyhánali ich z obcí. V tejto súvislosti Szabó upozorňuje na odkaz „rozzúreného obra“, ktorý je alúziou na pražského Golema, a opis židovských obydli plných „všelijakého haraburdia a nečistoty“ (63) pripomína vyššie spomínané zobrazenie pražského geta.

V časti nazvanej „Považská Carmen“ je krásnou orientálkou rómska dievčina. Ako upozorňuje Szabó s odkazom na literárneho historika Florianu Krobba, „Cigánka“ predstavuje príslušníčku iného etnika, ktoré podobne ako židovské žilo medzi inými európskymi národmi dlhé storočia bez toho, aby sa asimilovalo. Rómka sa od Židovky odlišuje v dvoch zásadných aspektoch: nereprezentuje prekliate náboženstvo a neusiluje sa o splynutie (65). Postavy Carmen a Esmeraldy sa v európskej literatúre tešia popularite už od svojho vzniku a zároveň sa spájajú s demonizovaním ženskej sexualita. Tieto rasistické a sexistické predstavy sú v európskej kultúre 19. a 20. storočia hlboko zakorenené a nevyhol sa im ani ďalší pertraktovaný autor, český spisovateľ Jozef Sekera v románe *Deti z hlinenej osady* z roku 1952.

Na príklade románov Jana Otčenáška *Romeo, Julie a tma* a *Námestie svätej Alžbety* Rudolfa Jašíka z 50. rokov 20. storočia Szabó poukazuje na fakt, že po druhej svetovej vojne dochádza v literatúre k „prepólova-

niu“ stereotypov; v dôsledku holokaustu sa zo Židovky ako stelesnenej hrozby rasového rozkladu stáva vzor čistej a nevinnnej svätice (82).

Prvú časť autor uzatvára analýzou literárneho spracovania genocídy v Rwande v roku 1994 z pera švajčiarskeho spisovateľa Lukasa Bärfussa v románe *Sto dní*. So slovenskou či českou literatúrou ho spája fakt, že ide o vyrovnávanie sa „malého“ národa s nedávnou rasistickou minulosťou.

V druhej časti publikácie *Kráska a zvrhlík* Szabó obracia pozornosť na postavy mužov obťažujúcich „nevinné dievčatá s bielou tvárou“. Nespútaná sexualita sa tu predpokladá pripisuje zvrhlíkovi, cudzincom, orientálcom. Rasistické stereotypy vychádzali z obáv o stratu vlastného ja, predstavovali strach z morálneho rasového úpadku a zániku na kolektívnej úrovni. Szabó uvádza paralely medzi lynčovaním Židov v Európe (na príklade Hrušovského poviedky *Žid*) a mučením černochoch v USA. Aj tu presakuje tabu rasového miešania, ktoré sa netýkalo iba černochoch, ale aj domorodých „Indiánov“ (napr. *Posledný mohykán* Jamesa F. Coopera), pričom za znásilnenie sa považovalo len násilie voči „bielej“ žene. Vplyv amerického rasizmu na nacistický antisemitizmus sa neobmedzoval na právne normy, ale v podobe demonizovania údajných židovských predátorov bol badateľný aj v umeleckej produkcii, napríklad vo filme *Žid Süss* z roku 1940, ktorý poznala široká verejnosť aj v Slovenskom štáte. Tejto historickej postave a jej zobrazovaniu sa Szabó venuje v druhej kapitole druhej časti knihy, pričom si všíma hlavne rodové stereotypy.

Antisemitizmus obdobia fin de siècle v beletrii narábala s biologickými metaforami o Židoch, hovoril o nich ako o parazitoch na tele kresťanského ľudu. Ako uvádza Szabó, obviňovanie z cudzopasníctva pracovalo s metaforou krvi, a práve symbol krvi spája parazitizmus so sexistickým rasizmom a antisemitizmom. Predstavám parazitovania predchádzali obrazy židovských úžerníkov, ktoré zanechali v slovenskej kultúrnej pamäti hlboké stopy (136). Szabó poukazuje

na sugestívne obrazy premeny židovského úžerníka na parazita, na motív vampirizmu či metafory krvi, ktoré sa vinú celým Švantnerovým dielom, od *Nevesty hól* až po *Život bez konca*. Upozorňuje na protizidovský rozmer diela *Nevesta hól*, ktorý si literárno-historický výskum začal všímať len nedávno. V románe *Život bez konca* sa jeho autor vzhľadom na vedomie o holokauste pokúsil obraz židovského parazita neutralizovať, ale aj tak sklzáva do stereotypov o przení rasy. Švantnerova novela *Sedliak* by sa na prvý pohľad, slovami Szabóa, dala charakterizovať ako posun od literárneho antisemitizmu k filosemitizmu. Židovské postavy však naďalej ostávajú cudzie, nepatria k majorite a stále predstavujú potenciálnu hrozbu.

Publikácia Miloslava Szabóa *Kráska a zvrhlík* prináša aktualizovaný pohľad na množstvo historických osobností, diel, udalostí, kultúrnych odkazov na reálie a hnutia, ako aj mnohé zaujímavé detaily, ktoré sa koncentrujú okolo témy literárneho antisemitizmu v priestore strednej Európy. Kniha je prehľadná, obsahuje rozsiahly poznámkový aparát, v druhom vydaní by som zvažila doplnenie menného registra. Predstavuje ukážku interdisciplinarity a potrebného umenia kooperácie medzi históriou a literatúrou, upozorňuje na fakt prepojenia prítomnosti s minulosťou. Potvrďuje opakované vzorce myslenia a správania ľudí i návratné ideologické omyly a pozornosť, ktorú spoločnosť venuje falošným hrdinom či prorokom. Autor v úvode dokazuje, že slovenskí extrémisti ešte aj dnes používajú vo svojich pamfletoch či stereotypizujúcich obrázkoch striktné vymedzené rodové roly. Radikalizovanie sa v súčasnosti odohráva na sociálnych sieťach, odborníci hovoria o „digitálnom fašizme“. Pritom rasistické a sexistické obrazy nie sú ničím novým, pramena v dobových modeloch, ktoré Szabó analyzuje čitateľsky priťažlivou formou. Prostredníctvom knihy poukazuje na potrebu pracovať s termínom literárny rasizmus či literárny antisemitizmus aj v prípade uznávaných mien literatúry, ako príklad

uvádza Štúra či Vajanského. Literárna história sa doposiaľ dostatočne nezaoberala konceptualizáciou literárnych prejavov antisemitizmu, preto túto publikáciu považujem za veľmi prínosnú a potrebnú pre rozvíjanie diskusie. Kniha je obohatená o komentované dobové karikatúry, obrazy zo zbierok, tematické plagáty k filmom. Vďaka tomu pôsobí vizuálne podnetne a okrem zainteresovaných môže vynikajúco poslúžiť v školskom prostredí.

ADRIANA AMIR

Prešovská univerzita v Prešove

Slovenská republika

<https://orcid.org/0000-0001-5922-6803>